

At sırtında ŧâhiniyle avlanan Türk, kâse,
XII.-XIII. yüzyıllar.

Selçuklularda at eğitimi

MUHARREM KESİK

H

ER Türk savaşçısı ata binmeyi ve at sırtında ok atmayı daha çocukluk çağındayken öğrenir.

Çocuklara ilk at binme eğitimi, koyunların sırtına bindirilerek verilir. Arap edebiyâtının en büyük yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biri olan el-Câhiz (öl. 869) Türk süvârisi için, “Başkalarını tâkip etsin veya başkaları tarafından tâkip edilsin, Türk, atının sırtında gâfil avlanmaz.” der.

Selçuklu hükümdârları, herhangi bir nedenle sarayından dışarı çıktıklarında dâima atlarına binmiş olurlar. Bu sırada hükümdârın yanında yine atlı olan mâiyeti ve muhâfızları mutlaka hazır bulunurlar. Bilindiği gibi hükümdarlar saraylarını yalnız savaş için değil, seyrân, av, oyun (mızrak oyunu, çevgân oyunu vs) ve orduyu teftiş için de terk edebilirler.

Türkiye Selçukluları için önemli kaynaklardan biri olan *Müsâmeratü'l-Ahbâr*'ın yazarı Aksarâyî'nin yazdığına göre, Türkiye Selçukluları sultânı IV. Kılıçarslan döneminde (1249-1254, 1257-1266) onun vezîri olarak devletin kontrolünde tartışmasız söz sâhibi olan Muînüddîn Süleyman el-Pervâne'nin (öl. 676/1277) adamlarından biri, bir yıl içinde dört Arap atını öyle eğitirdi ki atlar 10 gün 10 gece üzerlerindeki binici ile yol alsalar bile yine de yorulmazlardı.

Dönemin kaynak yazarlarından Bizans târihçisi Niketas Khoniates de Selçukluların nitelikli atlara sâhip olduklarını vurgular. Yine ünlü seyyah Marco Polo, Anadolu'dan geçerken Türkmenlerin fevkalâde atlar ve değerli katırlar yetiştirdiklerinden bahseder.

XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinde yabancılar, Türk atlarının çoğunluğunu, Uzakdoğu'dan dünyânın dört bir yanından gelen çok sayıda ürünün teşhir edildiği, alınıp satıldığı ve XI. asırda bugünkü Pazarören yakınlarında kurulan uluslararası bir fuar niteliğindeki “Yabanlu Pazarı” ile büyük bir ticâret merkezi olan Sivas'tan temin ediyorlardı.

At sırtında avcı Türk, heykelcik, XII.-XIII. yüzyıllar.

Türkiye Selçuklu sultânı II. Kılıçarslan'ın en nüfuzlu ve meşhur adamlarından Süleyman Bey, elçi olarak 1172-1173 yıllarında Bizans imparatoru Manuel Komnenos'a (1143-1180) gönderildiğinde Manuel'e kendi ahırlarından “yörük atlar” hediye etmişti.

At, Selçuklu süvârisinin savaşı kazanmasında, savaş sırasında hayatta kalabilmesinde ya da mağlûbiyete uğrandığında düşmanın eline esir düşmeden kaçabilmesinde en önemli vâsitaydı. Süvâri, at sâyesinde düşmanını

yakalar, tâkip eder veya kovalar, at ile iz sürerdi. At sâyesinde onlar, en sevdikleri savaş metodu olan vurkaç (âniden saldırıp kaçma) taktiğini başarıyla uygulayabiliyorlardı.

Sultan I. Mesud'un (1116-1155) 1154 yılında Kilikya bölgesinde hâkimiyet tesis etmiş olan Ermeni kralı II. Toros'a

(Thoros) (1144-1168) karşı düzenlediği bir seferde, oldukça olumsuz olan hava koşulları, Kilikya'da görülen vebâ salgınının askerlere de sirâyet etmesi ve özellikle de Selçuklu askerinin atlarının dabak (dabakh) diye bilinen bir hastalığa yakalanması nedeniyle Türk ordusu başarısızlığa uğramıştı.

Bu sefer sırasında görülen dabak hastalığı yüzünden Selçuklu ordusu içinde yer alan at ve katırların çoğunun diz kapakları düşmüştü. Bu yüzden sultânın hâcibi de aralarında olmak üzere sağ kalan askerlerin büyük bir bölümü seferi yaya olarak sürdürdü.

Hastalık nedeniyle atların ve katırların dizlerinde derman kalmayıp yürüyemez hâle geldiklerinden ordu ağırlıklarını ve silâhlarını bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu yüzden Ermeniler yaya kalan ve ağır silâhlarını taşıyamayan Selçuklu ordusundan çok

Bir Türk süvârisi, kâse, Nişabur, X. yüzyıl.

sayıda askeri şehit ettiler. Bütün bu yaşanan olumsuzluklar Selçukluların ciddî sayıda hayvan, silâh ve teçhizat kaybetmesine de yol açtı.

Türklerin köklü ve sürekli bir at kültürüne sâhip oldukları bilinmektedir. At kültüründeki köklülük ve devamlılık özelliği, Türk at tipinde de kendini gösterir. Türkler, kendilerine özgü savaş metotlarının bir netîcesi olarak diğer milletlerden başka silâhlara, farklı bir savaş atı tipine sâhiptiler. Bu durum, son yapılan araştırmalarla iyice netlik kazanmıştır.

Selçuklu devri kaynaklarında bâzen “Türkmen atı” adıyla geçen Türk at tipinin, Selçuklu devrinde korunarak devam ettirildiği, yaygınlaştırıldığı görülmüştür. Daha genel bir deyişle Türk atı ve atçılığı, Selçuklular tarafından Orta Asya’dan Orta ve Yakındoğu’ya getirilmiştir.

Türk atının dikkati çeken en temel özelliği, orta ve bâzen kısa boyda olmasıdır. Başı biçimli, fakat küçüktür.

Kulakları da dikkati çekecek derecede küçüktür. Gözleri son derece tesir edici ve canlıdır. Âdeta hüçûma hazır durumdadır. Ağzı yumuşaktır, sık ve oldukça uzun yelelidir; göğsü ve sağrıları kuvvetlidir. Ayrıca Türk atının kendine has eyer ve dizgin takımı, göğüsten ve kuyruk altından geçen kolon sistemi vardır. Buna üzengi de ilâve edilebilir.

Bütün bu niteliklere ve atın emniyetle kullanılmasını kolaylaştıran teçhizata sâhip Türk atının asıl üstünlüğünü, sürati ve dayanıklılığı oluşturur. Kaynaklarda değişik zamanlarda Türk atının sürat ve mukâvemetini ifâde eden hikâyeler nakledilir. Selçuklular devrinde Türk atçılığının daha da geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Zîra meşhur şâir, filozof, matematikçi ve astronom Ömer Hayyâm (1048-1131), Türkleri bu sâhada rakipsiz saymaktadır. Ona göre daha eski devirlerde, atçılıkta, atın meziyet ve kusurlarını tanımakta, Acemler (İranlılar) bütün milletlerin başında gelmekteydi. Arap’ta ve Acem’deki bütün iyi atlar

onların dergâhına getirilirdi. Selçuklular zamânında ise hiçbir millet atçılığı Türkler kadar iyi bilememiştir. Çünkü onların işleri güçleri, gece gündüz at iledir ve sonra cihan da onların elindedir. Bu bilgi, Selçuklu Türklerinin, Orta Asya’daki soydaşları gibi, ata ne kadar önem verdiklerini bir kez daha göstermekte ve atçılıkta çağdaş diğer milletlere üstünlük sebeplerini de ortaya koymaktadır.

Türkmenler, bir yaşına basan tayın başına gem vurup (atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç), alışmaya kadar yedekte taşırlar. İkinci aşamada iki küçük çuvala saman veya yaş ot doldurarak tayın iki tarafına asarlar ve birkaç gün yedekte taşırlar. Üçüncü aşamada, çuvalın üstüne küçük bir çocuk oturturlar. Dördüncü aşamada çuvalın yerine eyer vurarak üzerine yine çocuk bindirirler. Tay iki yaşına girince artık her şeyi öğrenmiştir.

Bu şekilde yetiştirilen tay, hiçbir kötü huy edinmemiş olur. Görünüşe göre, bu türlü eğitim beş yaşına kadar devam etmektedir. Bundan sonra at eğitiminde ikinci adım başlamaktadır: Türkler, atı her gün bir “meydan” uzunluğunda yavaş yavaş koşturmaktadırlar. Atı bir gün sağdan, diğer gün soldan koşturdukları gibi, dizgini de bir kez sağ elle, bir kez de sol elle kullanarak atı döndürürler. Böylece at her yere kolayca dönmeye alışır.

At eğitiminde üçüncü aşama, çevgân ve mızrak oyunu öğretimiyle başlar. Başlangıçta göz önünde tutulan nokta yavaş yavaş ve zor kullanmadan hareket edilmesidir. Bu esnâda yorulan at dindendirilirken başka bir atla öğretime devam edilir. Dinlenen atla tekrar eğitime başlanırken onun ilk defaki antrenman kadar koşturulmasına özen gösterilir.

At üstünde değnekle karşılıklı iki grup arasında dört köşeli bir sâhada oynanan, bugünkü polo oyununa benzeyen çevgânda dikkat edilmesi gereken nokta atın toptan ürkmemesi, diğer taraftan da topun atın yüzüne ve gözüne vurmamasıdır. Topun atın başına gelmesi at için zararlıdır. Eğitim esnâsında atın mızraktan ürktüğü görülürse mızraksız birkaç defa hafif hafif koşturulur. Sonra da birkaç defa yarım tırıs ve birkaç defa

da tam tırıs yaptırılır. Böylece birkaç gün mızraksız koşturulan at, bundan sonra iyice öğreninceye kadar mızrakla koşturulur.

Atın çevgân ve mızrak ile eğitimi tamamlanınca sıra, geniş sulardan sıçratma eğitimine gelir. Bu hareket, at öğreninceye kadar defalarca tekrar edilir. Sonra at bir gez, (gez dönemlere göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak 60 cm'lik uzunluk birimidir) ya da bir gezden daha alçak veya daha yüksek duvarlardan atlatılır. Daha sonra dizginini bükme sûretiyle ata 10 ayaktan daha az veya fazla bir mesâfeden geri dönmesi öğretilir. Bir sonraki aşamada ise at yokuş yukarı ve yokuş aşağı koşturulur, ayrıca çok taşlık yerlerde de koşmaya alıştırılır. Atın dâima yumuşak yerde koşturulmaması gerekir; çünkü yumuşak yere alışan at taşlık arâziye gelince koşmakta zorluk çeker. Ayrıca at ahırın avlusunda (pâygâh) birkaç defa yalnız başına bağlanmalıdır.

Atın yalnız başına gece ve gündüz sürülmesi gereklidir. At alışınca kadar yanında başka bir at bulundurulmamalıdır. Gece ordunun önünde veya dışında tek başına binildiği zaman kişnerse bu at için büyük bir kusur sayılır. Atın yalnız bağlanmaya, yalnız arpa ve ot yemeye, yalnız yola gitmeye alışkın olması faydalıdır ve bu özellikler atın mahâretinden sayılır.

Atın yalnızlık kadar kalabalığa alıştırılması da önemlidir. Bunun için pazar gibi, demircilerin, nalbantların, kap kacak yapanların bulunduğu kalabalık, gürültülü ve türlü renklerde eşyanın asıldığı yerlerde birkaç gün atla dolaşılması gerekir. Bu eğitimlerden başarıyla geçen at, 5 yaşına geldiğinde artık tam binme ve kullanma çağında demektir. Türklerin kullandığı at ve diğer melez türler en fazla 12 yaşına kadar kullanılabilir; fakat Arap atı, 15 yaşına kadar iş görebilir. Ortalama bir at 31 yaşına kadar yaşadığı gibi, genç at kadar olmasa bile, son ânına kadar iş görmeye devam edebilir. 31 yaşında ise atların dişleri tamâmen düşer, ot yiyemez ve iş görmez hâle gelir.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre, hızlı bir at 15 fersahlık (90 km) bir mesâfeyi sabahtan kuşluk namazı vak-

Süvârî, 1540-1560. Rijksmuseum.

tine (namâz-ı pîşîn) kadar alır. Türk dağ atı tipi bu mesâfeyi neredeyse hiç mola vermeden, kolaylıkla koşabilir. Atın koşma mesâfesi ortalama 10 fersah (60 km), durmadan koşma müddeti ise genellikle 1 saattir. Bir at hiç durmaksızın 1 fersah (6 km) koşabilir. Yorulmuş bir ata verilen dinlenme müddeti, yine 1 saat olarak tespit edilmiştir. 🐾

KAYNAKÇA

- ❏ Aksarâyi, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, neşreden Osman Turan, Ankara, 1944; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.
- ❏ Arık, R., *Kubâdâbâd Selçuklu Saray ve Çinileri*, İstanbul, 2000.
- ❏ Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1991.
- ❏ Kesik, M., *At Üstünde Selçuklular*, İstanbul, 2011.
- ❏ Kesik, M., *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara, 2003.
- ❏ Koca, S., *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara, 2005.
- ❏ Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara, 1992.
- ❏ Menâkıb Cund el-Hilâfa ve Fazâilel-Etrâk (Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri), çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1988.
- ❏ Merçil, E., *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara, 2000.
- ❏ Niketas, *Historia*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1955.
- ❏ Seyhan, T. O., "İki Zafername Tecümesinde Kullanılan Uzunluk Ölçüsü Birimleri", *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sayı: 2, Ankara 2007, s. 124-125.
- ❏ Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.